

М. В. Попович

Істина

ІСТИНА – 1) при характеристиці знання – твердження або сукупність тверджень, що відповідають дійсності в найширшому розумінні цього слова. Так, дійсним є твердження «дощ іде» тоді і тільки тоді, коли справді дощ іде; дійсності відповідає твердження «два рази по два буде чотири» в тому розумінні, що насправді 2×2 – не 5 і не 7, а саме 4, хоча природа чисел не така, як природа дощу. У цьому розумінні І. об'єктивна, тобто залежить від реал. стану справ, а не тільки від наших уявлень чи бажань. Наведене «інтуїтивне» розуміння істинності належить до «здорового глузду», але вимоги високої теорії повинні узгоджуватися зі здоровим глуздом у тих випадках, коли їх застосовують до повсякден. [досвіду](#). Критерієм істинності, тобто способом, за допомогою якого істинні твердження відрізняються від хибних, є доказ. Формал. властивості доказу вивчає *логіка*; доказ можна розглядати також як матем. об'єкт і вивчати його матем. властивості (матем. теорія доказу). Формал. визначення істинності полягають у встановленні множини речень (тверджень), що можуть бути доведені згідно з прийнятими нормами доказу. У логіко-матем. практиці визначити поняття «І.» – вказати множину істин. речень, тобто задати певним способом об'єм поняття «І.» в цій теорії, а не зміст цього поняття, не сукупність його істот. ознак. Для сфери повсякден. досвіду, де немає точно встановлених правил доказу, діє інтуїція доведення: твердження вважається доведеним, якщо неможливе жодне протилежне йому припущення. Доказ може бути прямим і непрямим, але в будь-якому випадку І. встановлена тільки тоді, коли всі альтернативні гіпотези, що їх можна висунути з цього приводу, відкинуті як хибні. Так, вина людини встановлена, якщо доведено, що ніхто, крім неї, не міг скоїти цього злочину; якщо ж є хоч найменша можливість припустити, що все могло бути інакше, справа підлягає додатк. розслідуванню. Таке розуміння не суперечить і точним логіч. та матем. визначенням. Вираз «практика – критерій І.» є не більше, ніж красива метафора; його можна використати також і як засіб демагогії замість конкрет. доведення: замість встановлення вини і відповідальності конкрет. особи чи групи осіб винним проголошують будь-кого з соціально чи етнічно «чужих», заявляючи, ніби «практика довела», що «вони» завжди у всьому винні. Так само єдино істинною проголошують доктрину на тій підставі, що в неї вірить багато людей, і ця віра допомагає їхній практиці. Відрізнення І. як твердження, що має доказ, від віри як твердження або їх сукупності, що приймаються без спроб доведення, є одним із засадових завоювань світ. цивілізації. Проти

об'єктивності І. нерідко висувають аргументи, що базуються на факті відносності наших знань. Відносність І. ґрунтується на тій обставині, що вся сукупність знань розчленована на більш-менш відособлені, цілісні й замкнені, краще чи гірше упорядковані теорії, кожна з яких дозволяє знайти відповіді на питання, що ставляться відповід. практ. сферою і входять у межі її компетенції. Теорія будується так, щоб у ній можна було знайти відповіді засобами аналізу, шляхом теор. міркувань та розрахунків, без безпосеред. звертання до практики; якщо такої відповіді немає, теорія визначає, як її шукати на практиці, в спостереженні та експерименті. У такому випадку одержаний у практиці результат формулюється мовою теорії і використовується як елемент доказу. Бажано побудувати теорію в такий спосіб, щоб макс. кількість питань одержувала розв'язання шляхом теор. аналізу, тобто якомога більше І. були аналітичними. Ідеал. теорія організована так, що всі її (аналіт.) І. можна поділити на дві множини: І., які приймають як аксіоми, та І., які доводять на основі аксіом та правил доказу. Вибір аксіом із множини І. довільний, сукупність І. може бути організована різним способом. Така теорія називається дедуктивною. Встановлено, що тільки найбільш розвинені теорії задовольняють вимогам ідеал. аналітичності (точніше, дедуктивно повні); навіть формалізована арифметика містить І., які не можуть бути її засобами доведені. Зміст чи смисл тверджень, що формулюються засобами теорії, теж – відносно і частково – ізольовані від сукупності люд. знань. У теорії свій світ можливого, і вона влас. засобами намагається розв'язати питання, що в цьому світі можливе, а що ні. Кожне припущення, прийняте чи відкинуте твердження мають смисл, зрозумілий тільки в рамках певної теорії, на основі явно чи неявно прийнятих нею припущень. Унаслідок систем. організації знань неможливо ставити питання і шукати смисл відповідей поза контекстом теорії, і в цьому розумінні істинними, можливими або хибними можуть бути сьогодні цілі теорії швидше, ніж їх окремі елементи – речення (твердження) та їх сукупності. Тому якщо звичне кожному школяреві твердження класич. механіки про суму швидкостей тіл виявляється невірним у теорії відносності, тут немає драми, оскільки в цій останній теорії осн. поняття мають дещо ін. смисл. Реал. проблема виявилась у тому, що осн. твердження високоабстракт. теорій сформульовані складною матем. мовою і відносяться до фрагментів реальності, надзвичайно віддалених від того, що доступне нашому зору та уяві. У результаті виявляється принципово неможливим безпосередньо співставити твердження таких теорій з тим, що спостерігається у повсякден. досвіді, ніби підважується фундамент І. Насправді критерії доказовості продовжують діяти в математизов. абстракт. природознавстві – фізиці елементар. частинок, космології – не менш ефективно, ніж в ін. галузях знання. Якою мірою наші теорії доведені, які є можливі їм альтернативи – це сучасна наука усвідомлює краще, ніж у минулому. Труднощі виникають у встановленні адекват. смислу заг. тверджень теорій високої міри абстрактності, які так чи інакше розв'язують шляхом встановлення зв'язку високих абстракцій з ціліс. сукупністю люд. знань та люд. досвіду. Відносні й більш-менш побічні, але істинні теорії можуть різною мірою описувати один і той самий фрагмент реальності; догматичне ігнорування

конкуренції (відносно) істин. теорій пов'язане з непримиренністю, нездатністю до взаєморозуміння і компромісів у соц. житті, повний релятивізм – зі втратою гуманітар. цінності І., духов. всеядністю і безпринципністю. Яскравим прикладом філософії непримиренності в обстоюванні І., хоч би й із трагіч. наслідками, в укр. культурі є творчість Лесі Українки; так, у «Кассандрі» опонент пророчиці Гелен обстоює морал. і лінгвіст. релятивізм («Ти думаєш, що правда родить мову? Я думаю, що мова родить правду»). Саме він переконаний, що критерієм істинності є практика («Що правда? Що неправда? Ту брехню, що справдиться, всі правдою зовуть»). Логіко-матем. теорія І. розвивалася у Львів.-варшав. школі (праці А. Тарського). У Києві проблеми логіко-матем. теорії І. досліджував з точки зору проблем «машин. інтелекту» В. Глушков; філос. аспекти теорії І. – в логіко-методол. напрямку, засн. у 1960-х рр. П. Копніним.

2) У заг. і метафор. розумінні І. – «справж.», ідеал., справедливий порядок речей, що визначає смисл люд. шукань у житті («правда»). Слова української мови «І.» і «правда» мали в старослов'ян. різне значення: «ісь-то» позначало «те, що існує» і ближче було до характеристики пізнав. результатів; «правда» означала «праве», «пряме», «правильне», на відміну від «кривди». Цей більш метафорич. і архаїч. смисл ідеї «І.»-«правди» відповідає насамперед іншим, не пізнав., не когнітив. вимірам комунікації. Речення чи взагалі вираз, що містять спонукання до дії чи вказівку на спосіб дії, не може оцінюватися на істинність чи хибність так, як речення, яке констатує певний стан справ у дійсності. Однак, воно може бути співвіднесене з певною реальністю, а саме: дія оцінюється залежно від її результату як ефективна або ні, від її заг. смислу – як добра або зла, від її відповідності до прийнятих норм – як правил. або неправильна. «Життя по І.» в такому розумінні є життя у відповідності або до прийнятих у суспільстві норм, або до творення добра людям і собі, або ж його можна розуміти як життя діяльне, тобто ефективне і результативне. Бажано, щоб усі ці три виміри збігалися, але часто це неможливо через недосконалість прийнятих норм або через трудність визначення, де добро, а де зло, чи через неефективність доброї дії. Для широкого кола експресив. форм комунікації або виразів у знаках найрізноманітнішої природи, зокрема й мови, внутр. стану людини, від найпростіших вигуків до витворів мистецтва, можна говорити про відповідність до реальності лише як про щирість і адекватність виразу внутр. стану (напр., правдивість гри актора). Під «правдою мистецтва» мають на увазі нерідко ту ж істинносну характеристику, яка відноситься до пізнав. образів; і дійсно, якщо мист. твір спотворив реальність, про яку розповідав, він сказав неправду, відступив від І. Літ. твори, у яких наявна цінна інформація про минуле і сучасне, мають велику художню цінність. Хоча не можна повністю відділити мистецтво від пізнання, взагалі експресивні акти від когнітивних, функція мистецтва полягає все ж не в повідомленні І. про дійсність – для цього існує пізнання, наука. Мистецтво організує внутр. світ людини, розвиває способи естет. оцінки, відчуття гармонії навколиш. реальності, і хоча не має права говорити про реальність неправди, воно не зобов'язане разом з тим взагалі говорити про неї, – реальність для мистецтва і для експресив. виміру комунікації в цілому є

лише засіб для виразу внутр. багатства людини.

Бібліографічний опис:

Істина / М. В. Попович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-12757>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).